

Карпенко О. В.

кандидат наук з державного управління,
докторант Національної академії
державного управління при Президентові України,
старший науковий співробітник
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,

Самчук Л. І.

завідувач відділом наукової інформаційно-
бібліографічної діяльності
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,

Кривоносова О. В.

науковий співробітник
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

ВПРОВАДЖЕННЯ БОЛОНСЬКИХ ПРИНЦИПІВ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ КРАЇН БАЛТІЇ (ЛАТВІЇ, ЛИТВИ ТА ЕСТОНІЇ)

Анотація. На основі наявної джерельної бази проаналізовано особливості реалізації національних систем надання освітніх послуг у Латвії, Литві та Естонії, а також їхнє реформування шляхом здійснення виваженої державної політики у контексті європейської інтеграції. Узагальнено окремі негативні наслідки прибалтійського впровадження принципів Болонського процесу.

Ключові слова: реформування освіти, Болонський процес, освітні послуги.

Освіта, будучи фундаментом збереження і розвитку потенціалу суспільства, завжди ставала об'єктом державного управління. Тому на сучасному етапі реформування вітчизняної освіти, особливої актуальності набуває прибалтійський досвід здійснення державної політики щодо впровадження принципів Болонського процесу у Латвії, Литві та Естонії. У цьому контексті особливо важливим стає саме політичне значення Болонського процесу, не в аспекті впливу на якість освіти різних країн, а скоріше щодо формування цілісної системи державного управління всіма процесами, які пов'язані з наданням освітніх послуг. Освіта як основний засіб формування світоглядних, ідеологічних, наукових і технологічних уявлень найбільш активної частини населення, стає пріоритетним об'єктом політичної уваги в періоди радикальних соціально-економічних змін, є їх елементом і логічним продовженням. Саме такі зміни відбулися в кінці минулого століття в країнах Балтії, які після здобуття незалежності зробили чіткий вибір на користь європейського вектора розвитку та входження в західноєвропейські регіональні структури багатостороннього співробітництва.

Метою статті є аналіз іноземних та вітчизняних джерел з питань особливостей реформування національних систем надання освітніх послуг Латвії, Литви та Естонії шляхом

здійснення виваженої державної політики у контексті запровадження принципів Болонського процесу.

Дослідження результатів вступу країн Балтії в Болонський процес, на основі аналізу реформ освіти, є актуальними не тільки для більш повного розуміння соціально-політичних механізмів перетворень в Латвії, Литві та Естонії, але й для прогнозування напрямків подальшого розвитку аналогічних процесів у сучасній Україні.

Аналіз наслідків окремих аспектів негативного впливу Болонського процесу в країнах Балтії також має велике значення для послідовного вивчення системних змін, що відбуваються в цих державах, і одночасно – особливостей заперечності проявів тенденцій глобалізації, інтеграції та локалізації в освітній сфері, взаємного впливу державного управління та вищої освіти в даному контексті.

Проблематика реформування державного управління сфери освітніх послуг в контексті запровадження Болонського процесу у країнах Балтії визначило необхідність в процесі дослідження звернутись до досить великої кількості наукових джерел, аналіз яких у повному обсязі неможливо було охопити у межах однієї статті, тому розглянемо лише деякі з них.

Так, співробітник «Центру оцінки якості вищої освіти» Латвійської Республіки Ю. Дзелме у своїх наукових працях досліджував прибалтійську систему вищої освіти. Науковець підкреслює, що зміни в політичній системі Латвії в середині 90-х років зробили популярною ідею академічної свободи та автономії навчальних закладів. Вчений вказує на те, що у подальшому стало зрозумілим: університети не можуть нести повну відповідальність за свою діяльність, а захист споживачів (студентів) у процесі надання освітніх послуг виявився не менш важливим, аніж захист академічної свободи університетів [7, с. 20].

В рамках Болонського процесу в Латвії (як і в Литві та Естонії) реалізовано трирівневу систему освіти (бакалавр – магістр – доктор), терміни якої визначено у Законі «Про вищу школу», де передбачено узгодження бакалаврських та магістерських програм з Державним стандартом академічної освіти. В умовах розвитку багаторівневого навчання постає питання про створення та реалізації національних програм підготовки на рівні бакалавріата та магістратури відповідно з європейськими вимогами до нових перспективних напрямів і спеціальностей. Доктор педагогіки Ліепайського університету І. Мікельсоне на прикладі досвіду розробки професійної магістерської програми «Консультант по кар'єрі» представляє тенденції і перспективи розвитку багаторівневої освіти, пов'язаної з варіативним забезпеченням підтримки у виборі професії, кар'єрного росту, мобільності спеціаліста міжнародного ринку праці. Також автор окреслює перспективні задачі, які пов'язуються з реалізацією вищезазначеної програми в Латвії, зокрема: сприянню мобільності студентів та викладачів в рамках міжнародних програм і проектів (Bfrons, Socrates, Mundus тощо), розробці та апробації

різноманітних навчальних матеріалів теоретичного і прикладного характеру, введення системи дистанційного навчання, запрошенню викладачів з інших країн для реалізації магістерської програми підготовки «консультантів кар'єри» [10, с. 134, 135, 140].

Латвійський досвід проектної діяльності щодо участі у міжнародних освітніх програмах досліджувала викладач Балтійської міжнародної академії (м. Рига) В. Петляк. Зокрема авторкою було проаналізовано програми Socrsates (2000–2006) та Lifelong Learning Programme (2007–2013), які діляться на декілька, так званих, акцій, кожна з яких спрямовано на розвиток одного з рівнів освіти, включаючи як дошкільну, так і вищу [13, с. 184-185].

В рамках здійснення державного контролю за якістю надання освітніх послуг при Міністерстві освіти Латвійської Республіки у 1994 році створено «Центр змісту освіти та екзаменів», який розробляє зміст загальної освіти, державні «перевірочні» роботи, вирішує питання подальшої освіти вчителів. Державні перевірки у формі централізованого іспиту проводяться в 3-му класі з латиської мови, в 6-му класі – з мови навчання, математики, латиської мови для національних меншин, в 9-му класі – з семи предметів: математики, історії, мови навчання, латиської мови, іноземної мови, природознавства та спорту; у 12-му класі – з математики, інформатики, латиської мови, іноземної мови та спорту [11, с. 33, 34]. У Литві створено аналогічний «Національний екзаменаційний центр», головна мета якого – оцінка якості освіти (зокрема, реалізації навчальних програм). Іспити на атестат зрілості в Литві проводяться по закінченню 12-річної програми навчання. Іспити є двох типів: державні та шкільні. Державний іспит – це особлива форма перевірки навчальних досягнень, який проводиться в локальних екзаменаційних центрах за єдиним варіантом завдань програми підвищеного рівня. Шкільний іспит – це форма перевірки навчальних досягнень, який проходить в школах за єдиним варіантом завдань базового рівня. Окрім цього, склад екзаменів вибирають учні – три навчальних предмета з 21-го, які вивчаються у школі [11, с. 34-35].

В контексті надання інформаційних послуг у сфері вищої освіти, Г. Комарова розглядає університетські бібліотеки Латвії, що функціонують як центри поширення знань, інтелектуального спілкування та культури. Інформаційними ресурсами бібліотеки забезпечують навчальний процес, наукові дослідження. Основне завдання бібліотек – повне та оперативне бібліотечне та інформаційне обслуговування студентів, докторантів, наукових працівників, викладачів та інших користувачів ВНЗ, відповідно з інформаційними запитами на основі широкого доступу до будь-яких ресурсів. Авторка у своєму дослідженні проаналізувала інформаційні ресурси й послуги бібліотек для студентів і академічного персоналу у вищих навчальних закладах Латвії, відмітивши позитивні зміни у забезпеченні доступу та управлінні інформаційними ресурсами [9, с. 2-4].

В рамках проекту «Багатомовна Європа», що виконувався у 25 країнах ЄС, британським вченим М. Хоупом, було досліджено використання державних, іноземних, регіональних мов національних мов (на прикладі Литви). За результатами цього проекту проаналізовано реалізацію мовної політики у сфері освіти, співставлено мовну практику у відповідних галузях суспільного життя з європейськими стандартами. Багатомовність в освіті регулюється Рамковою конвенцією про захист національних меншин Ради Європи (ратифікованої парламентом країни у 2000 р.) [3, с. 114-115].

У працях литовських дослідників А. Думчене, С. Даукіласа розглядаються питання ролі цінностей у професійному самовизначенні особистості у процесі навчання. Автори досліджують проблеми раціонального поєднання індивідуальності та соціальності особистості як важливої передумови професійного самовираження та необхідності збалансування не тільки у вузівських програмах навчання, але й у професійній діяльності майбутніх спеціалістів. Вчені виділяють певні недоліки, що притаманні литовській освіті, а саме: вища освіта заснована на ідеях прагматизму, а не гуманізму (її розвиток спрямовано на потреби роботодавця, а не на суспільні інтереси); цілі професійної освіти формулюються на основі соціального замовлення, тому своєрідність індивідуальності студентів часто обмежена; нестабільний і динамічний розвиток ринку праці обмежують забезпечення потреб більшої частини студентів; відсутній взаємозв'язок між онтологією, епістемологією та аксіологією освіти, тому не створюються умови самостійного пошуку професії та кар'єри самим студентом; педагогічна діяльність викладачів вузів обмежена сформульованими на основі епістемології цілями навчання (головна увага приділяється не студенту, якого повинні готувати до життя, а предмету, що викладають); недостатньої уваги приділяється стимулюванню пізнання студентами самих себе, пошуку єдності цінностей особистості і світу [8, с. 133-135].

У статті А. Забуліоніса аналізується литовська система зовнішнього незалежного тестування, яке почало проводитися з 2000 р. після змін у Законі «Про вищу освіту» (ст. 47), де наголошується, що результати централізованого державного іспиту Міністерства освіти є остаточним і не підлягають будь-яким змінам [1, с. 20]. О. Барчкуте, Б. Галінене, А. Марчінскас, А.-В. Матуліоніс досліджували питання розвитку університетської освіти цієї держави, яка характеризується достатньо високими показниками класичної освіти серед інших країн Балтії, в той же час маючи найнижчий рівень освіченості. Поступово ситуація змінюється, й університетська освіта трансформується, що пов'язано з демократизацією вищої освіти та її доступністю широким верстам населення. Сучасні університети за підтримки уряду стають науковими центрами, але мають інші нові проблеми: не вистачає матеріальної підтримки у вигляді державного фінансування університетів, держава обмежує їх автономність, губиться соціальний статус викладачів, вартість навчання підвищується тощо.

Незважаючи на зазначені проблеми, литовським університетам вдалося зберегти достатньо високий рівень наукового потенціалу й одержати більшу аніж за радянських часів автономію. З 1991 р. п'ятирічна модель навчання у вищій школі перетворилась на чотирьохрічну підготовку бакалавра та дворічну підготовку магістра. Однак за такою моделі Литва не змогла досягти рівня британської, німецької або американської освіти. Проголошення гарантії безкоштовної вищої освіти для добре встигаючих студентів у Литовській Конституції (з 1992 року) на практиці фактично не реалізується. Коли Литва стала суб'єктом європейського університетського простору, відбулось порушення балансу між правами відповідальності за якість освіти освітніх закладів через вплив держави на управління університетами. На сьогодні заробітна плата педагогів Литви найнижча не тільки у Балтійському регіоні, але й у інших країнах ЄС [16, с. 75-78].

У статті відомих литовських вчених Р. Повілайтіса та А. Стейкунене представлено основні положення реформи системи вищої освіти Литви, яка на сьогодні складає 16 державних та 7 приватних університетів, а також 15 державних та 12 приватних колегій. До 2009 р. у державних вузах було конституційно затверджено безкоштовність освіти, але враховуючи високий рівень дефіциту бюджету країни ВНЗ були вимушені ввести «контрактну» форму навчання, легітимність якої була закріплена Сеймом Литви у Законі «Про науку і вищу освіту». Згідно цього документу, тільки половина успішних випускників середніх шкіл отримали змогу навчатися у ВНЗ за рахунок бюджетних коштів. Зазначені автори акцентують увагу на зростанні кількісної диспропорції громадян, які отримують знання після отримання загальної середньої освіти. Якщо у 1998-1999 рр. до університетів вступали 45%, до колегій – 21%, а до профтехучилищ – 34% випускників середніх шкіл, то через 10 років у 2007-2008 рр. ці дані змінились до таких показників відповідно – 58%, 24%, 18%, що спричинило дефіцит представників робітничих професій. Науковці вважають, що сучасні ВНЗ Литви орієнтовані не на якість освіти, а на збільшення кількості підготовки спеціалістів, що не сприяє зростанню наукового потенціалу країни. За міжнародним рейтингом серед шести тисяч університетів світу найкращий литовський ВНЗ займає лише 847 місце, а за оцінкою наукових публікацій упродовж 1977–2007 рр. Литва не підіймалась вище 64 місця [14, с. 663-669].

Вітчизняний науковець Н. О. Мельниченко у своїй статті розглядає актуальну тему теоретичного визначення формальної, неформальної та позаформальної освіти у країнах ЄС (на прикладі Литовської Республіки). Дослідник розглядає нормативно-правове визначення формальної та неформальної освіти, поняття якої закріплено на законодавчому рівні, а саме: «формальна освіта – це освіта, яка здійснюється відповідно до навчальної програми, завершення якої призводить до досягнення початкової, основної, середньої, професійної та вищої освіти та/або кваліфікації, а неформальна освіта є «...освіта у відповідності з різними

програмами, спрямованих на забезпечення індивідуальних потреб в освіті та придбання додаткової компетенції». Загалом, згідно Закону «Про науку та освіту» система навчання Литовської Республіки складається з: формальної освіти (початкової, основної та середньої, професійної підготовки, а також пост-середньої та вищої освіти); неформальної освіти (дошкільної, дошкільної або іншої неформальної освіти дітей та дорослих); самоосвіти; допомоги учням та вчителю у школі (у формі інформації, консультацій тощо). Зазначений закон розмежує поняття неформальної освіти дітей та неформальної освіти дорослих. Метою неформальної освіти дітей є забезпечення їхніх потреб у розвитку та самовираженні у процесі становлення як активних членів суспільства. Метою ж неформальної освіти дорослих (регулюється окремим Законом «Про неформальну освіту дорослих», ухваленого Сеймом ще у 1998 р.) є забезпечення умов безперервної освіти, потреб пізнання, підвищення кваліфікації та одержання додаткової кваліфікації. Окрім цього «освітянській» закон Литви трактує поняття «самоосвіти», як безперервне самостійне навчання, що ґрунтується на інформації, яка отримується з різних джерел та практичного досвіду [4, с. 159-161].

Проблемам організаційно-андрагогічного забезпечення діяльності Центру освіти дорослих як ланки в системі неперервної освіти Литви присвячено дослідження В. Віталіуса, який зазначає, що у сучасному світі навчання дорослих набуває все більшого значення в системі неперервної освіти, яка покликана сприяти їхньої до умов розвитку суспільства.

Світовий досвід (у 2000 році Рада Європи прийняла Меморандум про навчання упродовж усього життя) став базою для розробки теоретичних та організаційних основ зазначеного центру, діяльність якого орієнтована на ідею навчання упродовж життя. Разом з становленням і розвитком цього соціального інституту нового типу достатньо чітко визначилась певна група протиріч, а саме: «між зростаючою необхідністю у розвитку здібності дорослих до рефлексії і функціонально-рольовою направленістю існуючої системи навчання; між міжнародним досвідом освіти дорослих і сучасною практикою освіти дорослих у Литві; між об'єктивною необхідністю у підвищенні андрагогічної компетентності викладачів і практичним досвідом їх навчання; між необхідністю в розробці поліфункціональної моделі інституту освіти дорослих і недостатньо представленими в сучасній андрагогіці теоретичних основ її будувannya» [6].

У статті російських фахівців І. М. Сімаєвої, Т. Ю. Кузнецової, М. І. Короткевич здійснено порівняльний аналіз реформування освіти у Росії, Польщі та Литві. Автори зазначають, що за останні 20 років система освіти Литовської Республіки постійно реформується, але й досі має значно нижчий науковий потенціал аніж Польща та Росія. Однак сучасними пріоритетами у модернізації освіти і науки Литви є підвищення рівня виховання дітей та молоді, раціоналізація мережі освітніх закладів і витрат на освіту.

Науковці приходять до висновку, що структура і організація системи освіти Росії, Польщі та Литви поступово зближується, незважаючи на національну специфіку у змісті освіти і відмінності в стратегічних напрямках розвитку. Докорінні відмінності модернізації країн спостерігаються у джерелах фінансування: Польща і Литва звершують їх, спираючись на підтримку ЄС, а Росія модернізує систему освіти на власні кошти [15, с. 96, 98-100].

Відомі науковці Х. Бауман [5] та І. Калакаускас [2], досліджуючи систему вищої освіти Естонії, розглядають діючу систему держзамовлення на підготовку спеціалістів. За їхньою оцінкою Міністерство освіти Естонії щорічно заключає договори з університетами про підготовку визначеної кількості фахівців на певний термін, а також фінансує їхнє навчання. Але кількість «бюджетних місць» у державних ВНЗ щороку дедалі скорочується. Із кожним роком вступ до інституту дедалі менше розцінюється в суспільстві як успіх абітурієнта, оскільки зберігається дисбаланс між потребами суспільства в тих або інших професіях і здатністю ВНЗ навчити цим професіям швидко і якісно. Як і в інших країнах Балтії, першою стадією вищої освіти є підготовка бакалаврів, другою – магістрів, а третьою – докторів. По закінченні кожної стадії присвоюються такі кваліфікації: перша стадія – диплом про прикладну вищу освіту, диплом ступеня бакалавра; друга стадія – ступінь магістра або диплом з певної спеціальності (медицина, ветеринарія, стоматологія, фармація, архітектура), де існують свої правила, а ступінь магістра не видається; третя стадія включає ступінь доктора.

Відомий у Росії фахівець прибалтійської освіти Н. В. Нікіфоровс зазначе, що реформи вищої освіти у Латвії, Литві та Естонії розпочалися ще до їх вступу в Болонський процес (1999 р.) і до проголошення (1990 р.) і отримання ними незалежності (1991 р.). Вперше вчений проаналізував й політичні аспекти процесу впровадження Болонських принципів і рішень в системи вищої освіти цих країн. Саме у його дисертаційному дослідженні формулюється обґрунтування політичної значущості державного управління реформами вищої освіти в країнах Балтії з точки зору його орієнтації на збереження і розвиток інтелектуального потенціалу суспільства [12, с. 3, 9, 14].

Резюмуючи вищевикладене зазначимо, що результати впровадження Болонських рішень в прибалтійські системи вищої освіти характеризуються: успішною реалізацією всіма вузами Латвії, Литви та Естонії переходу до системи трьох освітніх рівнів, запровадженням європейських додатків до дипломів; створення системи забезпечення і контролю якості вищої освіти; реалізацією механізмів обов'язкової участі студентів у діяльності ВНЗ, в частині організації та навчання і оцінці його якості; зростанням рівня мобільності студентів, академічного та адміністративного персоналу вузів, яка майже досягла середньоєвропейських показників; введенням в дію національних систем оцінки обсягів навчальної роботи в кредитах і поступовим переходом від національних систем кредитів до системи кредитів ECTS.

Однак, незважаючи в цілому на позитивні тенденції впровадження принципів Болонського процесу в Латвії, Литві та Естонії в даній публікації зупинимося на негативних наслідках такої глобалізації, яка, руйнує освіту в особі традиційних академічних цінностей. На нашу думку, однією з причин відносного успіху реформування системи державного управління у сфері освіти в країнах Балтії, стала його орієнтація на збереження і розвиток інтелектуального потенціалу суспільства. У цьому контексті повчальним для вітчизняних функціонерів освітнього середовища є той фактор, що створення загальноєвропейського освітнього простору можливо лише у випадку збереження різноманіття національних культурних традицій, зростання академічної автономії університетів, які стають самостійними учасниками глобального ринку освітніх послуг. У рамках Болонського процесу одержав вираження й інший аспект європейської ідентичності – традиції захисту локальних інтересів як основи забезпечення загального блага.

На сучасному етапі основні стимули зміни державної політики країн Балтії у сфері вищої освіти багато в чому виходять від міжнародних інституцій та організацій (ЮНЕСКО, Рада Європи, Болонський процес). Вузівське та наукове співтовариство Латвії, Литви та Естонії, будучи толерантним до освітніх реформ, тим не менш, не являється групою, що форсовано їх лобіює, незважаючи на те, що в державних структурах країн Балтії відсоток представників освіти і науки досить значний. Причиною цього є розуміння складності реформ і тих небезпек, які стоять за різкими трансформаціями освітньої сфери [12, с. 13].

Так процеси реформування вищої освіти показали складні проблеми пострадянського періоду розвитку, якими стали:

- скорочення бюджетного фінансування;
- нерівність доступу до вищої освіти в силу поширення його «комерціалізації»;
- зниження питомої ваги і якості фундаментальних навчальних дисциплін у програмах підготовки;
- зниження частки громадян, які навчаються за магістерськими і докторськими програмами;
- зростання безповоротної академічної мобільності за межі національних кордонів;
- різке зростання кількості ВНЗ, у тому числі, недержавних (у регіоні діють дев'яносто вищих навчальних закладів, з яких п'ятнадцять є багатопрофільними університетам);
- зниження рівня вимог до підготовки у вищій школі, з боку студентів і суспільства, у зв'язку з екстенсивним етапом розвитку освітньої системи та неефективністю самого процесу реформування, в ході якого через масштабність перетворення упускаються окремі аспекти, що і веде до зниження якості (подолання цих викликів передбачає визначення збалансованої

державної політики у сфері освіти, яка передбачає, в тому числі, якісне вдосконалення законодавчих та інших загальнодержавних регуляторів);

- послаблення ролі держави в освітній політиці,
- захоплення орієнтованими на ринкові умови освітніми проектами;
- занепад викладання деяких фундаментальних дисциплін

Сподіваємось, що проведений аналіз вітчизняної та зарубіжної джерельної бази наукових праць з питань сучасного реформування державного управління освітніх послуг країн Балтії стане важливим доробком сучасним вченим педагогічної науки у подальших дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забуліоніс, А. Система єдиного прийому [до ВНЗ] : досвід Литви / А. Забуліоніс // Вісник. Тестування і моніторинг в освіті. – 2009. – № 4. – С. 20–22.
2. Калакаускас, І. Освіта в Естонії / І. Калакаускас // Упр. освітою. – 2010 – Лют. (чис. 4). – С. 24–25.
3. Литва // Багатомовна Європа: тенденції у політиці і практиці мультилінгвізму в Європі / British Council ; [кер. проекту Мартін Хоуп ; ред.: Гуус Екстра, Кутлай Йагмур]. – К., 2012. – С. 114–116. – Бібліогр.: 8 назв.
4. Мельниченко, Н. О. Законодавче регулювання формальної, неформальної та позаформальної освіти у деяких країнах-членах ЄС / Н. О. Мельниченко // Митна справа. – 2011. – № 2, ч. 2. – С. 158–162. – Бібліогр.: 13 назв.
5. Бауман, Х. Система вищого образования в Эстонии / Х. Бауман // Альма матер. Вестн. высш. шк.– 2004. – № 1. – С. 33–36.
6. Виталиус, В. Организационно-андрагогическое обеспечение деятельности центра образования взрослых как звена в системе непрерывного образования [Электронный ресурс] : на материале Литвы : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ветярис Виталиус; С.-Петербург. акад. постдиплом. пед. образования. – Электрон. дан. – СПб., 2009. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/organizatsionno-andragogicheskoe-obespechenie-deyatelnosti-tsentra-obrazovaniya-vzroslykh-ka#ixzz2a3Ti4NUv>. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 1.08.13.
7. Дзелме, Ю. Структура системы гарантии качества высшего образования в Латвии / Ю. Дзелме // Альма матер. Вестн. высш. шк. – 2004. – № 1 – С. 17–22.
8. Думчене, А. О сочетании прагматических и гуманистических ценностей студентов / А. Думчене. С. Даукилас // Социол. исслед. Социс. – 2007. – № 5. – С. 132–136. – Библиогр.: 11 назв.

9. Комарова, Г. Информационное обеспечение образовательного процесса в библиотеках высших учебных заведений Латвии [Электронный ресурс] / Гита Комарова // Библиотечно-информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : тема 2008 года: Библиотеки, информация и образовательные технологии в гражданском обществе : материалы 15-й Юбилейной Междунар. конф. "Крым 2008", АР Крым, Украина, 7-15 июня, 2008 / Гос. публ. науч.-техн. б-ка, Рос. гос. б-ка (РГБ), Всерос. гос. б-ка иностр. л-ры (ВГБИЛ) им. М. И. Рудомино, Моск. гос. ун-т культуры и искусств, Укр. библ. асоц. – Электрон. дан. – М., 2008. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2008/disk/015.pdf>. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 1.08.13.

10. Микельсоне, И. Опыт разработки магистерских программ [в Латвии] / И. Микельсоне // Высш. образование в России. – 2009.– № 8. – С. 134–141. – Библиогр.: 12 назв.

11. Мясников, В. Национальное тестирование / Владимир Мясников, Наталья Найденова // Образоват. технологии. – 2007. – № 3. – С. 26–44.

12. Никифоровс, Н. В. Политические аспекты Болонского процесса на примере Латвии, Литвы и Эстонии [Электронный ресурс] : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Никифоровс Никита Валерьевич ; Моск. гос. ин-т междунар. отношений. – Электрон. дан. – М., 2010. – 30 с. – Режим доступа: www.mgimo.ru/files2/y05_2010/154092/avtoref_Nikiforovs.rtf. – Загл. с экрана. – Дата обращения: 1.08.13.

13. Петляк, В. Латвийский опыт проектной деятельности в сфере образования: краткий обзор основных направлений / Виктория Петляк // Розвиток міжнародного співробітництва в галузі освіти у контексті Болонського процесу : [матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 берез. 2007 р., Ялта] / МОН України, АПН України, Ун-т Ніцца-Софія антиполіс, Вища катол. шк. Намюра [та ін.]. – Ялта, 2007. – С. 184–191. – Библиогр.: 3 назв.

14. Повилайтис, Р. Реформа науки и высшего образования в Литве и отношение к ней студентов / Повилайтис Ромуальдас, Стейкунене Аста // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – Вип. 15. – С. 663–669.

15. Симаева, И. Н. Модернизация образования и науки в России, Польше и Литве : сравнительный анализ / И. Н. Симаева, Т. Ю. Кузнецова, М. И. Короткевич // Балтийский регион. – 2011. – № 2. – С. 95–101. – Библиогр.: 20 назв.

16. Университетское образование в Литве в контексте трансформации / О. А. Барчкуте, Б. А. Галинене, А. Ю. Марчинскас, А.-В. А. Матулионис // Социол. исслед. Социс. – 2007. – № 10. – С. 75–80. – Библиогр.: 5 назв.